KASBIY FAOLIYAT TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA 9–11-SINF O'QUVCHILARI KASBIY MOSLASHUVCHANLIGINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Sharobitdinova Dinora Obidinjon qizi
Qo'qon universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23453983

Annotatsiya. Mazkur tezisda kasbiy faoliyatning transformatsiyalashuvi sharoitida 9–11-sinf o'quvchilarida kasbiy moslashuvchanlikni shakllantirishning psixologik omillari tahlil qilinadi. Zamonaviy mehnat bozorida raqamli texnologiyalarning kengayishi, yangi kasblarning paydo bo'lishi va mavjud kasbiy talablardagi o'zgarishlar yoshlarning kasbiy o'zligini anglash hamda kelajak faoliyatini rejalashtirish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan, o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini baholashi, kasbiy qiziqishlari, qaror qabul qilish qobiliyati, noaniqlikka munosabati va psixologik barqarorligi kasbiy moslashuvchanlikning muhim determinantlari sifatida yoritiladi. Shuningdek, ta'lim muassasasi, oila va ijtimoiy muhitning kasbiy yo'nalish tanlashdagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: kasbiy moslashuvchanlik, kasbiy faoliyat transformatsiyasi, o'smirlik davri, psixologik determinantlar, kasbiy o'zlik, o'zini anglash, kasbiy yo'naltirish, qaror qabul qilish, raqamli texnologiyalar, psixologik barqarorlik.

Asosiy qism. Bugungi kunda kasbiy faoliyat mazmuni va mehnat bozoriga qo'yilayotgan talablarning o'zgarishi yosh avlodni kasb tanlashga tayyorlash masalasiga yangicha yondashishni talab etmoqda. Ilgari muayyan kasbni egallash va shu yo'nalishda uzoq vaqt faoliyat yuritish barqaror kasbiy rivojlanishning muhim belgisi hisoblangan bo'lsa, hozirgi sharoitda insondan yangi bilimlarni o'zlashtirish, kasbiy vazifalarni o'zgargan sharoitlarga moslashtirish va zarur hollarda faoliyat yo'nalishini qayta ko'rib chiqish talab qilinmoqda. Shu sababli umumiy o'rta ta'limning 9–11-sinflarida tahsil olayotgan o'quvchilarda kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirish dolzarb psixologik-pedagogik vazifalardan biridir.

Kasbiy moslashuvchanlik o'quvchining faqat kasblar haqida ma'lumotga ega bo'lishi yoki muayyan mutaxassislikni tanlashi bilan cheklanmaydi. U shaxsning o'z qiziqishlari va qobiliyatlarini anglash, kasbiy istiqbolni mustaqil belgilash, qarorlarining oqibatlarini baholash hamda yangi talablar yuzaga kelganda o'z rejalari va harakatlarini qayta tashkil etish qobiliyatini ham qamrab oladi. Demak, kasbiy moslashuvchanlik shaxsning ichki psixologik imkoniyatlari bilan tashqi ijtimoiy-kasbiy muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayonida namoyon bo'ladi.

Mazkur jarayonning birinchi muhim determinantlaridan biri o'zini anglash va kasbiy o'zlikni shakllantirishdir. O'quvchi o'zining qiziqishlari, kuchli jihatlari, individual xususiyatlari va rivojlantirish zarur bo'lgan tomonlarini qanchalik to'g'ri anglasa, kasb tanlashda shunchalik asosli qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aksincha, o'z imkoniyatlarini yetarlicha baholay olmaslik yoki boshqalarning fikriga haddan tashqari bog'lanib qolish kasbiy tanlovda ikkilanishni kuchaytirishi mumkin.

Ikkinchi determinant kasbiy o'ziga ishonch va o'z samaradorligiga bo'lgan e'tiqoddir. O'z oldiga maqsad qo'yish, qiyinchiliklarni yengib o'tish va muvaffaqiyatsizlikdan keyin faoliyatni davom ettirishga ishonadigan o'quvchilar kasbiy vazifalarni o'rganishga ko'proq tayyor bo'ladilar. Bunda

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘quvchining avvalgi tajribasi, mustaqil bajargan topshiriqlari, erishgan natijalari va atrofdagilardan olgan konstruktiv fikr-mulohazalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi determinant kasbiy qaror qabul qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatidir. Kasblarning ko‘payishi hamda axborot manbalarining kengayishi o‘quvchilarga katta imkoniyatlar yaratishi bilan birga, tanlov jarayonini murakkablashtirishi ham mumkin. Shu bois o‘quvchi kasblar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tahlil qilish, ularni o‘z qobiliyatlari va qadriyatlari bilan solishtirish, muqobil variantlarni ko‘rib chiqish hamda qarorining uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim.

To‘rtinchi determinant noaniqlikka chidamlilik va psixologik barqarorlikdir. Mehnat bozoridagi o‘zgarishlar kelajakdagi kasbiy imkoniyatlarni oldindan to‘liq aniqlashni qiyinlashtiradi. Bunday sharoitda kasbiy rejaning o‘zgarishini muvaffaqiyatsizlik sifatida qabul qilmaslik, yangi imkoniyatlarni izlash va o‘z ustida muntazam ishlash muhimdir. Psixologik barqarorlik o‘quvchiga qiyin vaziyatlarda hissiyotlarini boshqarish, muammolarga muqobil yechim topish va uzoq muddatli maqsadlarini saqlab qolishda yordam beradi.

Beshinchi determinant ichki motivatsiya va kasbiy qiziqishlarning barqarorligidir. O‘quvchi kasbni faqat yuqori daromad, ijtimoiy mavqe yoki ota-onaning talabi asosida tanlaganida, uning shaxsiy moyilliklari bilan kasbiy faoliyat talablari o‘rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelishi ehtimoli mavjud. Kasbiy qiziqishlarni amaliy mashg‘ulotlar, kasb egalari bilan uchrashuvlar, loyihalar va kasbiy sinovlar orqali aniqlashtirish esa tanlovning ongli va asosli bo‘lishiga xizmat qiladi.

Kasbiy moslashuvchanlikning shakllanishida ijtimoiy muhit ham alohida o‘rin tutadi. Oila a’zolarining qo‘llab-quvvatlashi, pedagoglarning xolis tavsiyalari, maktab psixologining individual yondashuvi va kasbga yo‘naltirish tadbirlarining mazmuni o‘quvchining kasbiy qarashlariga ta’sir ko‘rsatadi. Bunda kattalar tomonidan tayyor qarorni majburan qabul qildirishdan ko‘ra, o‘quvchiga mustaqil izlanish, o‘z imkoniyatlarini sinab ko‘rish va ongli tanlov qilish uchun sharoit yaratish muhimdir. Raqamli texnologiyalar bilan ishlash, axborotni tanqidiy baholash, mustaqil o‘rganish va yangi ko‘nikmalarni egallashga tayyorlik zamonaviy kasbiy moslashuvchanlikning tarkibiy jihatlari hisoblanadi. Biroq texnologik vositalardan foydalanishning o‘zi yetarli emas: o‘quvchi olingan ma’lumotning ishonchliligini tekshirishi, kasblar haqidagi stereotiplardan qochishi va shaxsiy imkoniyatlarini real talablar bilan taqqoslay olishi zarur. Kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun 9–11-sinflarda psixologik diagnostika, individual kasbiy maslahat, kasbiy vaziyatlarni modellashtirish, jamoaviy loyihalar va refleksiv mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Mazkur ishlar o‘quvchilarning kasbiy qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlash bilan birga, o‘z qarorlarini asoslash, muqobil reja tuzish va o‘zgaruvchan sharoitlarda mustaqil harakat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilishi kerak. Bunda 9-sinf o‘quvchilarida kasbiy imkoniyatlarni anglash va dastlabki yo‘nalishni belgilashga, 10–11-sinflarda esa tanlovni chuqurlashtirish, amaliy tajriba to‘plash va keyingi ta’lim yo‘lini rejalashtirishga ko‘proq e’tibor qaratish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kasbiy faoliyat transformatsiyasi sharoitida 9–11-sinf o‘quvchilarining kasbiy moslashuvchanligi bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan individual va ijtimoiy-psixologik omillar ta’sirida shakllanadi. O‘zini anglash, kasbiy o‘ziga ishonch, qaror qabul qilish qobiliyati, ichki motivatsiya, noaniqlikka chidamlilik va psixologik barqarorlik ushbu jarayonning muhim determinantlari hisoblanadi. Mazkur omillarning rivojlanishi o‘quvchilarning kasb tanlashda mustaqil, asosli va istiqbolga yo‘naltirilgan qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Shu bilan birga, oila, ta’lim muassasasi va kasbiy maslahat xizmatlari o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

holda hamkorlik qilishi zarur. Kasbga yo'naltirish ishlarini faqat kasblar haqida ma'lumot berish bilan cheklamasdan, o'quvchilarning psixologik resurslari va moslashuvchan ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirish zamonaviy ta'limning muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Super D. E. A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development // Brown D., Brooks L. (eds.). Career Choice and Development. 2nd ed. San Francisco: Jossey-Bass, 1990. P. 197–261.
2. Lent R. W., Brown S. D., Hackett G. Toward a Unifying Social Cognitive Theory of Career and Academic Interest, Choice, and Performance // Journal of Vocational Behavior. 1994. Vol. 45, No. 1. P. 79–122.
3. Savickas M. L. Career Construction Theory and Practice // Brown S. D., Lent R. W. (eds.). Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work. 2nd ed. Hoboken: Wiley, 2013. P. 147–183.
4. Savickas M. L., Porfeli E. J. Career Adapt-Abilities Scale: Construction, Reliability, and Measurement Equivalence Across 13 Countries // Journal of Vocational Behavior. 2012. Vol. 80, No. 3. P. 661–673.
5. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman, 1997.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.